

Lohi törmää patoon

Kari Alaniska: Kalojen kuninkaan tie sukupuuttoon. Kemijoen voimalaitosrakentaminen ja vaelluskalakysymys 1943–1964. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 117. Oulun yliopisto 2013. 410 s.

Kari Alaniska on tarttunut väitöskirjassaan ajankohtaiseen aiheeseen. Kuusi vuosikymmentä sitten suomalaiset energiayhtiöt – yksityinen ja valtiollinen – ryhtyivät rakentamaan Pohjolan jokia sähköä tuottaviksi hiljaa virtaaviksi vesivarastoiksi. Vastakkain olivat kaksi jokiluonnon hyödyntämisen tapaa: kalastus ja vesivoima. Vapaana virtaava joki oli tuottanut kalaa, erityisesti lohta, nyt virran voima kahlehdittiin tuottamaan sähköä. Voimalaitosrakentamista perusteltiin teollisuuden tarpeilla, työllisyydellä ja hyvinvoinnin lisääntymisellä. Kalastus ja muut käyttötavat jäivät sivuun, eikä jokiluonnon muutoksesta välitetty. Alaniska kysyy, miksi patojen yhteyteen ei rakennettu kalaportaita.

Lähes kaikista suomalaisista merkittävistä joista on kirjoitettu yksi tai useampi teos. Kemijoki on ollut tieteellisen tutkimuksen kohde kauan. Sen luonnosta, ihmisistä ja rakentamisesta on kirjoitettu maantieteen, sosiologian, historian ja antropologian väitöskirjoja. Historian puolella Alaniskan väitöskirjalla on ajallinen paikkansa Reija Satokankaan väitöskirjan (2004) jatkona. Satokangas tutki agraariyhteisön ja teollisuuden kohtaamista ja vanhan yhteiskuntajärjestelmän murena vuoteen 1938 saakka. Alaniskan tutkimus vuosista 1943–1964 ei keskity yhteiskuntajärjestelmän ja paikalliskulttuurin muutokseen, vaan siihen, kuinka päätökset Kemijoen ra-

kentamisesta tehtiin, ja miten onnistuttiin tuomaan lohi.

Jälleenrakennuksen aika oli otollista voimalaitosrakentamiselle. Kansaa yhdisti huoli sotakorvauksista. Syntyi vahva yhteishenki, jota tuki valtion lupaus taloudellisesta kasvusta ja hyvinvoinnista. Edistysuskoa lisäsivät nopeasti kehittyvä tekniikka ja insinööritaito sekä yleinen elinkeinojen kehitys. Hävityn sodan jälkeen oli tärkeää lisätä kansalaisten luottamusta valtioon, joka oli rakentamassa ja rahoittamassa modernisoituvaa yhteiskuntaa. Talouspolitiikalle ominainen ideologinen jännite valtiojohtoisen teollisuuden ja yksityisen teollisuuden välillä näkyi voimakkaana energiapolitiikassa. Pohjolan Voima oli yksityisen teollisuuden muodostama energiayhtiö, joka tyydytti ennen kaikkea osakasyhtiöidensä energiantarvetta. Kemijoki Oy oli valtiojohtoisen Imatran Voiman tytäryhtiö, joka tuotti sähköä valtakunnan verkkoon ja maan tuotantoelämälle kokonaisuudessaan. Voimalaitosrakentamisessa oli mukana yksityisritteliäisyyden ja sen sosialistiseksi leimaaman valtionalouden välistä kilpailua.

Alaniska jättää työnsä taustoitamisen harmittavan vähäiseksi, eikä sido sitä uusimpaan tutkimukseen. Sellaiseksi olisi sopinut Tuomo Särkikosken väitöskirja *Rauhan atomi, sodan koodi: suomalaisen atomivoimaratkaisun teknopolitiikka 1955–1970* vuodelta 2011. Särkikosken mukaan atomivoimaratkaisu tehtiin Suomessa 1950-luvun puolivälissä ja atomivoimalaitosten toivottiin pelastavan viimeiset kosket voimalaitosrakentamiselta. Puunjalostus-, kaivos- ja metalliteollisuuden tuotantokapasiteetti ja jalostusaste kaksinkertaistuivat 1960-luvulla. Hiilen ja öljyn tuonnin vapautuminen ja alhaiset kustannukset aiheuttivat sen, että lauhdevoimasta tuli vesivoimalle kilpailija. Teollisuuden oma voimantuotanto nousi energiayhtiöi-

den voimantuotannon rinnalle. Kemiallinen puunjalostusteollisuus tuotti mustan lipeän poltolla energiaa. Suomalaisen kaivosteollisuuden suuri innovaatio liekkisulatus tuotti energiaa myyntiin saakka. Vesivoiman merkitys energian tuottajana väheni, mutta sen merkitys lauhdevoiman säätövoimana kasvoi. Tornionjoen säilyminen vapaana ja Kuusamon koskien suojele ovat ymmärrettävissä Särkikosken mukaan tätä taustaa vasten.

Alaniska ei hae näkemyksilleen syvällisempää selitystä, vaan työn perusaineiston muodostavat Pohjolan Voiman ja Kemijoki Oy:n arkistot. Arkisto yllättää aina tutkijansa, mutta arkisto voi viedä myös mukanaan kuten tässä työssä näyttää käyneen. Koska Alaniskan kirjoitustyylinä on tuoda esille lähteitä sellaisenaan, tekstistä välittyvä väistämättä rakennuttajien ajattelu, joskus yksittäisinä sananvalintoina, esimerkiksi arvottavissa määritteissä turha, älytön tai kallis, joskus kokonaisina kappaleina. Lukija ei tiedä, kuka kulloinkin on äänessä, onko teksti suoraan lainattua lähdeä vai sitä analyysoivaa kirjoittajaa.

Kaikkiin Alaniskan esittämiin kymmeneen kysymyksiin ei yritysarkistojen perusteella voi antaa vastausta. Yhden sanomalehden (*Pohjolan Sanomat*) käyttö sekä tutkimuskohteena että asiakirjalähteen veroiseksi nostettuna alkuperäislähteenä ei ole onnistunut ratkaisu. Tapahtumista olisi todennäköisesti saanut erilaisen kuvan käyttämällä oikeuden pöytäkirjoja, laajemmin eri viranomaisten arkistoja tai useampia sanomalehtiä. Muistitietoa ei tässä työssä juuri käytetä. Esitettyihin kysymyksiin täydentäviä arkistoja olisivat olleet kauppa- ja teollisuusministeriön arkisto, oikeuslaitos, rautatiehallitus ja yksittäistapauksissa esimerkiksi puolustusvoimat. Luonnonsuojeluyhdistyksen arkistosta löytyisivät valtion luonnonsuojeluvalliojan rooli ja näkemykset. Kan-

sainväliseen puoleen tietoja olisi Ruotsin ja Tanskan viranomaisten aineistoissa. Hyötyä olisi ollut myös tilastoista ja etenkin tilastojen pohja-aineistosta.

Aikalaislähteitä olisivat olleet aikakauden julkaistut kirjoitukset. *Suomen kalastuslehdessä* julkaisi kymmeniä artikkeleita Kemi-joen kalasta ja kalastuksesta. Tutkimukseen olisi kannattanut systemaattisesti lukea myös *Pohjois-Suomen Voimaviesti*, *Voima ja valo*, *Kraft och ljus*. Muita käyttökelpoisia lehtiä olisivat olleet *Kalamies*, *Metsästys ja kalastus*, *Urheilukalastaja*, *Suomen urheilulehti*, *Fisktidskrift för Finland*, *Tidskrift för jakt och fiske*, *Tidskrift för jägare och fiskare*. Pohjoismainen luonnonsuojeluliike Nordisk samverkan för bygd och natur laati vuonna 1958 listan joista, jotka piti jättää rakentamatta. Suomessa luonnonsuojeluasioita käsiteltiin paljolti Kotiseutuliitossa. Lohta ja rakentamista koskevia artikkeleita löytyisi siis *Kotiseutu*-lehdestä ja *Virittäjästä*. Väitöskirjassa usein mainittu Kustaa Vilkuna kirjoitti tuolloin molempiin.

Tekijä vihjaa, että maalaisliittolainen Pohjolan Sanomat olisi ollut suorastaan voimayhtiöiden talutushihnassa ja yksi osa niiden tiedotuskanavia. Mutta voiko yhden lehden kirjoittamisen perusteella antaa vastausta paikallisesta julkisuuskuvasta? Hallitsiko Pohjolan Sanomat todella niin vahvasti Kemijokivarren puheavaruutta? Voisi olettaa, että vasemmistopuolueilla olisi ollut sanottavaa erityisesti yksityistä teollisuutta edustavaa Pohjolan Voimaa vastaan. Muistettakoon tuon ajan Kemin lakot. Muita yleiseen mielipiteeseen vaikuttaneita keinoja olivat julkiset kokoukset. Jokivarren kirkkoissa ja rauhanyhdistyksissä puhuttiin varmasti myös voimalaitoksista ja lohesta. Julkisuuden hyväksikäytöstä on työssä vihjeitä. Tärkeää olisi ollut dokumentoida ne ja osoittaa voimayhtiöiden käyttämät keinot.

Samaan aikaan Neuvostoliitto rakensi suuria jokiaan ja Ruotsi kahlitsi omiaan, mutta Alaniska ei ole sitonut tutkimustaan kansainväliseen tutkimukseen. Hän ei hae vertailukohteita tai ylipäätään laajempaa taustaa kala-asian hoitoon, vaikka Kemi-joen lohien kuolema kosketti koko Itämerä. Lähdeluettelossa on neljä englanninkielistä teosta, joista kolme yleisteoksia ja vain yksi varsinaisen aiheeseen liittyvä tieteellinen tutkimus. Ruotsalaisia tutkimuksia ei lähdeluettelossa ole lainkaan. Myös Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitoksen lohta käsitteleviä julkaisuja on tältä ajalta ja aihetta koskien useita. Alaniskan käyttämä kirjallisuus on pääosin sijoitettava luokkaan kotiseutukirjallisuus, jossa ei kirjallisuuslajina sinänsä ole vikaa. Lähdeluettelosta jää kaipaamaan useita voima- ja lohiasiaa koskevien komiteoiden mietintöjä ja pohjapapereita.

Tutkimuksen ansio on vahvassa arkistotyössä, mutta siitä aiheutuu myös keskeinen ongelma. Tutkimusaineiston runsaus ja asiakirjalöydöt ovat ohjanneet tukijaa keskittymään asiakirja-aineiston selostamiseen. Alaniska kertoo kiinnostavia, surullisia ja tragikoomisia tarinoita lohien siirroista, kalanviljelystä, kalahissistä ja juhlista. Vahvan tutkimusasetelman rakentaminen, kysymyksenasettelu ja työn sitominen laajempaan yhteyteen, ovat jääneet vajaiksi. Työssä käytetyt menetelmät ovat lähtökohtaisesti monipuoliset, mutta niiden systemaattisesta ja onnistuneesta käytöstä ei saa selkeää kuvaa. Työtä on tehty paljon ja kauan, mutta vaikuttaa vahvasti siltä, että kaikkea saatua ohjausta tekijä ei ole noudattanut. Tutkimus ei muodosta yhtenäistä kertomusta, ja koska käsittely ei seuraa myöskään ajallista jatkumoa, laaja kokonaisuus jää hajanaiseksi. Liiallista laajuutta ja hajanaisuutta tuottaa sekin, että väitöskirjassa käsitellään samalla tavalla kolmea

jokea: Kemi-, Oulu- ja Iijokea. Lisäksi käydään läpi yksittäiset padot vuorotellen miettimättä samaan aikaan tapahtunutta yhteiskunta-kehitystä.

Alaniskan lähestymistapa aiheeseen on omaleimainen ja kirjoitus-tyyli tieteellisestä kirjoittamisesta poikkeava. Tämä vaikuttaa työn yleiseen arviointiin, sillä tieteellisessä kirjoittamisessa yritetään yleensä välttää subjektiivisia mututulkintoja. Alaniska tuo itsensä minämuodossa vahvana esille ja lisää kommenttejaan toisten kirjoittamien tekstien perään. Tekijä ei voi olettaa, että 1950-luvulla olisi puhuttu luontoarvoista tai kalaan ja luontoon kohdistuneista haitallisista vaikutuksista. Kirjassa toistuva kuluneiden ilmausten käyttö ja pyrkimys kansanomaisuuteen laistavat tieteellisen tekstin.

Alaniskan utteruus ja vahva arkistotyö olisivat ansainneet selkeämmän lopputuloksen. Kemijoen valjastamisessa olisi ainesta todelliselle jännityskertomukselle. Kirjoittaja viittaa monissa kohdin suunnitelmaan, eräänlaiseen salaiseen sopimukseen, jossa tiedotusvälineet, paikallispoliitit ja johtavat virkamiehet ohjattiin tekemään haluttu päätös. Voimayhtiöt näytävät ostaneen paikallisen sanomalehden puolelleen, samoin joukon keskeisiä virkamiehiä ja useita paikallisia sekä valtiollisia poliitikkoja. Kaikkien toimet eivät näyttäisi kestävän oikeudellista tarkastelua. Yhtiöiden johtomiehet hallitsivat julkisuutta ja harhauttivat kiuksallisen huomion muualle. Tämän ilmeisen hyvä veli -järjestelmän toimijat Alaniska voi nimetä ja osin jopa dokumentoida. Aiheen mielenkiintoa lisää, että tutkimuksessa vilahtelee Suomen merkkikihenkilöitä pääministeri ja tasavallan presidentti Urho Kekkosesta alkaen. Tutkimuksen kannalta ei ole keskeistä se, nimitetäänkö heitä rosvoiksi vai sankareiksi. Tutkijan tehtävä on tuoda esille dokumentoidut asiat arvottomatta niitä.

Toivottavaa on, että tekijä muokkaa tekstistään lyhennetyt selokielisen version Kemijoen lohen kuolemasta.

Kymmenien miesten lisäksi väitöskirjassa mainitaan vain kaksi naista: maalaisliittolainen ministeri Vieno Simonen ja Irja Alaniska, väittelijän isoäiti. Tämä on erikoista, sillä yksi keskeinen tehtävä oli selvittää paikallista julkisuutta. Naiset osallistuvat julkisuuden määrittelyyn siinä missä miehet, jos kohta heidän asemansa julkisuudessa ei ole ollut samalla tapaa näkyvä etenkin näin miehisenä pidetyssä teemassa kuin kalastus.

Kari Alaniska on tehnyt monia tärkeitä havaintoja, joista seuraa myös kiinnostavia ajatuskulkuja. Näissä pyrkimyksissä hänen voi katsoa onnistuneen. Keskeiseksi tulokseksi on saatu, että Pohjolan Voiman tarkoitus oli löytää yhtiön kannalta mahdollisimman harmiton laite, joka täyttäisi pykälien vaatimukset. Kunnollisia kalateitä ei tehty, koska vesilaissa ei niitä yksiselitteisesti määrätty. Vesirakentamisella oli sosiaalinen toimilupa. Suuri vaikutus asioiden kulkuun oli Alaniskan mukaan viranomaisten saamattomuudella.

Alaniskan onnistuu monin paikoin rakentaa uskottava kertomus suomalaisen puunjalostusteollisuuden, voimalaitosyhtiöiden, poliittisen eliitin ja paikallisen julkisuuden välille. Asiakirja-aineistoon tukeutuen hän vakuuttaa lukijansa Suomen sodan jälkeisen teollisuuden voimasta, sen ajamien linjausten kyvystä läpäistä suomalainen yhteiskunta. Samat luonnonhyödyntämisen ja muokkaamisen teemat, ympäristökysymykset ja julkinen puhunta toistuvat tänään, kun puhutaan Pohjois-Suomen luonnonvarojen hyödyntämisestä. Malminvaroja etsii ja louhii suomalaisten yhtiöiden lisäksi joukko kansainvälisiä kaivosyhtiöitä. Perämeren rannalle suunnitellaan Pyhäjoen ydinvoimalaa. Myös vesivoimarakentaminen kiinnostaa teolli-

suutta edelleen, ja keskustelu Kemijaaran tekoaltaasta jatkuu lukuisista vastakkaista päätöksistä huolimatta. Urho Kekkosen kuulusaan kirjaan viitaten voidaan taas kerran kysyä, kenen ja minkä kustannuksella maalla on varaa vaurastua, ja miten paikalliset asukkaat saadaan antamaan toiminnalle hyväksyntänsä.

– ISMO BJÖRN